

İKTİDARIN MEŞRUIYETİ: TRABZON İMPARATORLUĞU'NUN TOPLUMSAL KÖKENLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Murat KEÇİŞ*

Öz

IV. Haçlı Seferiyle başkent Konstantinopolis Latinler tarafından işgal edilmiş ve yağmalanmıştır. Bu olayı müteakiben Bizans İmparatorluğu, başkentten kaçan soylu ailelerinin kurduğu yeni siyasi yapılarla varlığını devam ettirmeye çalışmıştır. İşgalden sonra kurulan devletlerden biri ise 1461 yılına kadar Trabzon kenti başta olmak üzere Doğu Karadeniz Bölgesinde varlığını devam ettirmeye çalışan Büyük Komnenos Hanedanlığı olmuştur. Komnenos Hanedanından Aleksios ve David'in baba tarafından akrabaları Gürcü Kraliçesi Tamara'nın yardımıyla kurdukları bu devlet, Batı tarih yazıcılığında Trabzon İmparatorluğu (1204-1461) olarak isimlendirilir. Yönetici hanedan ailesinin Konstantinopolis'ten geldiği ve bölgede Gürcü Krallığı'nın desteğini sağladıkları bilinmektedir. Aleksios ve David Komnenos'un Konstantinopolis'ten hangi şartlarda ve kimlerle kaçtıkları ve Trabzon'a nasıl geldiklerine dair elimizde herhangi bir kayıt yoktur. Büyük Komnenos Hanedanlığının bölgede 257 yıl boyunca nasıl tutunduğu konusu bugüne kadar yapılan araştırmalarda çok detaylı bir şekilde ele alınmamıştır. XI. yüzyıldan itibaren Gavras ailesi eliyle yönetilen Bizans'ın Haldiya Themasi'nin merkez ile idarî, ideolojik ve kültürel bağlarının oldukça zayıf olmasına rağmen, Komnenoslar sadece akrabaları Gürcü Krallığı'nın desteğini alarak mı bölgede varlıklarını iki buçuk asırdan daha fazla devam ettirebildiler? Gürcü Krallığının, Komnenos ailesine destek verdiği açıktır. Bunun yanı sıra yerli soylularının da Trabzon İmparatorluğu'nun varlığına destek vermiş olması gerekir. Makalemizde, yukarıda bahsettiğimiz kaynaklar üzerinden cevap arayacağımız temel sorular şunlardır: Trabzon İmparatorları, IV. Haçlı Seferi'nin yaşandığı hengâmede Bizans başkenti Konstantinopolis'ten "kaçarak" Karadeniz Bölgesi'ne gelmelerine ve bu bölgenin Bizans merkezi ile siyasi, ekonomik ve kültürel bağları XI. yüzyıldan itibaren zayıflamasına rağmen; bölgede nasıl 257 yıl boyunca tutunmayı başarmışlardır? Trabzon İmparatorluğu "sürgünde" nasıl hayatta kalmıştır? İmparatorlar/İddiacılar, hem iddialarının yargılandığı Konstantinopolis'e kadar uzanan geniş çerçeveli uluslararası arenada, hem de bizzat güçlerini uygulamaya koydukları ve büyük bir şehirde oldukça farklı yerel halkın bulunduğu bölgede yönetimlerinin tutunmasını nasıl sağladılar?

Anahtar Kelimeler: *Trabzon İmparatorluğu, Karadeniz, Büyük Komnenoslar, İktidar.*

---

* Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Muğla.
E-posta: muratkecis@mu.edu.tr. ORCID: 0000-0001-9776-3976
(Makale Gönderim Tarihi: 19.09.2019 - Makale Kabul Tarihi: 21.01.2020)

Abstract

The Justification of Power: An Evaluation on the Social Origins of the Empire of Trebizond

In the aftermath of the fall of Constantinople with the Fourth Crusade by the Latins in 1204, the Byzantine Empire tried to survive with the new political structures established by the noble families fleeing from the capital. One of the states established after the invasion was the Grand Comnenos Dynasty, which tried to maintain its existence in the Eastern Black Sea Region, especially in the city of Trebizond until 1461. This state was established by Alexios and David of Comnenos Dynasty with the help of their agnate, Georgian Queen Tamara, and named as The Empire of Trebizond (1204-1461) in western historiography. It is known that the ruling dynastic family came from Constantinople and provided the support of the Georgian Kingdom in the region. We have no record of the conditions under which Alexios and David Komnenos escaped from Constantinople and with whom they came to Trebizond. The issue of how the Grand Comnenos Dynasty held in the region for 257 years has not been discussed in detail in the studies up to date. Although the administrative, ideological and cultural ties with the Byzantine Chaldiya Theme, which was ruled by the Gabras family from the 11th century onwards, were very weak, did the Comnenoi survive for more than two and a half centuries with only the support of their relatives, the Georgian Kingdom? It is clear that the Georgian Kingdom supported the Comnenos family. In addition, the local nobles of the region should have supported the existence of the Empire of Trebizond. In our article, the main questions that we will seek answers from the sources mentioned above are as follows: Although the Emperors of Trebizond escaped from Constantinople, the Byzantine capital, to the Black Sea Region (Chaldiya Theme), and the political, economic and cultural ties of the region with the Byzantine capital had weakened starting from the XIth century; how did they manage to hold on to this region for 257 years? How did The Empire of Trebizond survive in exile? How did emperors/claimants manage to maintain their rule, both in the large-scale international arena that extended to Constantinople, where their allegations were judged, but also on the local region where they exercised their power among a local population that was very different from that in a big city?

Key Words: *The Empire of Trebizond, Black Sea, Grand Comnenos, Power.*

Bu sorulara cevap vermeden önce, son zamanlarda “Trabzon İmparatorluğu”¹ kavramının kullanımına karşı çıkanlara karşı bir cevap niteliğinde değil de neden bu terimin kullanılması gerektiğine dair bir açıklama yapmak gerektiğini düşünüyoruz. 1204 yılında kurulan bu imparatorluğun sadece adının imparatorluk olduğu yerli ve yabancı bilim insanları tarafından ifade edilmektedir. Her şeyden önce egemenliği altındaki topraklar Karadeniz ile Kaçkar Dağları arasında kalan, yaklaşık 400 km. uzunluğunda dar bir kıyı

---

¹ Trabzon İmparatorluğu’nun tarihi konusunda bugüne kadar birçok çalışma yapılmıştır. 1940 yılına kadar yapılan çalışmaların değerlendirmesi hakkında bkz. Vasiliev 1940-1941, s. 316-377; Tercüme: Alexander Aleandrovich Vasiliev, “Tarih ve Edebiyatta Trabzon İmparatorluğu”, Çev. Murat Keçiş - Zeynep İnan Aliyazıcıoğlu. (*Karadeniz İncelemeleri Dergisi*’nde 2020 yılı içerisinde yayımlanacaktır.) 1940 yılından sonra yapılan değerlendirmesi için ise bkz. Keçiş, “XIX. Yüzyıldan Günümüze Trabzon İmparatorluğu Tarih Yazıcılığı ve Sorunlar”, *Türkiye’de Bizans Çalışmaları: Yeni Araştırmalar, Farklı Eğilimler*, Boğaziçi Üniversitesi, Bizans Araştırmaları Merkezi, 18-19 Mart 2016. Sözlü olarak sunduğumuz bu bildiri 2020 yılı içerisinde yayımlanacaktır.

İktidarın Meşruiyeti: Trabzon İmparatorluğu'nun Toplumsal Kökenleri Üzerine Bir Değerlendirme

şeridiyle sınırlıydı. XIII. yüzyılın başlarında, kısa bir süreliğine, batıda Sinop'a, doğuda da günümüz Türkiye-Gürcistan sınırına kadar genişlemişti. Bunun dışında kontrolü altında olan diğer tek bölge, Kırım Yarımadasının güney kısmıydı. Çevresinden nispeten kopuk bu konumuyla, hemen yanı başındaki bölgenin ötesinde, siyaset ve kültür alanında nadiren etkili olmuştur. Fakat bu siyasi yapıyı "İmparatorluk" olarak adlandırmamızın sebebi, İmparatorluğun tek Kroniği Panaretos'un bu devleti yönetenleri "Basileus=İmparator" olarak nitelemesidir. Ayrıca darp ettikleri paralarda da "Basileus" unvanını kullanmışlardır. Trabzon yöneticileri Bizans imparatorlarının resmi unvanını kullandılar ve kendilerini "Romalıların İmparatoru ve Autokrator'u" olarak adlandırdılar. Kent nüfusunun büyük çoğunluğu Ortodoks olmakla beraber, kentte önemli miktarda Müslüman Arap, Ermeni, Frank, Venedikli ve Cenovalının da yaşadığı ve hatta bunların ticaret kolonileri kurdukları da bilinmektedir. Ayrıca başkent Trabzon; Roma, Venedik, Ceneviz², Rus, Müslüman, Arap ve Farisi gibi birçok farklı millete mensup tüccarların uğradığı çok uluslu bir ticaret kentiydi. Uluslararası literatürde de bu devlet "The Empire of Trebizond (İngilizce)=L'Empire de Trébizonde (Fransızca)=Kaiserthums von Trapezunt (Almanca)=Trabzon İmparatorluğu" olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca modern öncesi devlet olma statüsü Konstantinopolis'in etrafındaki karalar ve deniz şeritleriyle ilgili olarak Bizans'a atfedilirdi. Dolayısıyla bu siyasi yapının "İmparatorluk" olarak adlandırılması, yaşadığı dönemin şartlarında değerlendirilmesi gereken bir kavramdır.³ Ülkemizde bu siyasi yapı ile ilgili farklı tekliflerin sunulması daha çok Yunanistan'daki asılsız Pontus soykırımı iddiaları ile ilgili siyasi bir duruştur. Bu imparatorluğun etnik ve kültürel olarak çok farklı unsurlarla bir araya geldiği açıktır. Bu farklı unsurlar kendi kimliklerini bu siyasi yapı içerisinde temsil edebilme imkânına sahip olmuşlardır. Aksi takdirde bölgede iki buçuk asır yaşayamazlardı. Trabzon İmparatorluğu tarihinin tam olarak bilinmesi, bu "İmparatorluk" ifadesinden rahatsız olma konusundaki kaygıları ortadan kaldırabilir. Bu nedenle terim

² XIII. ve XIV. yüzyıllarda Trabzon önce Cenevizlilerin ve ardından Venediklilerin ticaret yapma ve koloni kurma imtiyazı ile girdikleri Karadeniz limanları arasındaydı. Bu konuda bkz. Keçiş 2016, s. 337-358; Akışık-Karakullukçu 2016, s. 323-336.

³ Filip Van Tricht, IV. Haçlı Seferi neticesinde Konstantinopolis'te kurulan Latin Krallığı'nın ilk Kralı Flanders/Hainault Kontu Baldwin ve haleflerinin imparatorluklarını nasıl gördüklerini analiz etmiştir. Latin Krallığı sözde Bizans İmparatorluğu'nun yerini alan, doğal olarak batıdaki örneklerine benzeyen yeni bir imparatorluktur. Ayrıca hem imparatorların hem de çağdaşların, 1204'ten önce Bizans İmparatorluğu'nu anmak için yaygın olarak kullanılan Latince ve Yunanca terimler vasıtasıyla imparatorluk kavramına sürekli olarak atıfta bulduklarını ortaya koymuştur. Basileia ve Basileus kavramının Latin Krallığında nasıl kullanıldığına dair bkz. Van Tricht 2017, s. 248-287.

karmaşasının önüne çıkmak adına Trabzon İmparatorluğu demeyi tercih ediyoruz. Aynı durum geç dönem Bizans İmparatorluğu için de geçerlidir.⁴

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, son zamanlarda Trabzon İmparatorluğu konusunda ağırlıklı olarak bu siyasi yapının nüfusunun çeşitliliğinden tutun da yönetici ailelerinin içerisinde Türk kökenli unsurların varlığına kadar çeşitli çalışmalar yapılmaktadır.⁵ Fakat Konstantinopolis menşeli bu imparatorluğun Karadeniz Bölgesi'nde nasıl tutunduğuna dair problem, henüz cevap verilmemiş bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Karadeniz tarihi araştırmalarının duayen ismi Anthony A. M. Bryer, XI-XV. yüzyıllarda Anadolu'da yaşanan dönüşüm sürecinde, Bizans medeniyetinin çöktüğünü fakat Karadeniz Bölgesi'nin istisnai bir durum gösterdiğini ortaya koymuştu.⁶ Ayrıca Trabzon'daki Bizans uzantısı siyasi yapının, Türkmenlerin ilerlemesini engelleyerek Selçuklular, Moğollar ve Konstantinopolis'teki Bizanslılardan sonra da hayatta kalmayı başardığını, Türkmen faktörünü durduran yerel otonomiye vurgu yaparak izah etmeye çalışmıştır.

“Türkmenler karşısında Anadolu'nun İyonya ve Bitinya Bizanslılarının başarısız olmasına karşın Ermeni, Gürcü ve Trabzonluların başarılı olmalarının en iyi açıklaması (ki, on birinci yüzyılın sonlarından itibaren tecrübeyle öğrenilmiştir) şudur: Direniş azminin olduğu yerlerde, yerel otonom yapılar, liderlik veya kimlik bilinci, merkezi siyasi yapının da getirdiği sınırlamalarla harmanlandığında bu yapıyı hiçbir Türkmen aşamamıştır.”⁷

Bryer, Trabzon İmparatorluğu'nun meşruiyet kaynaklarından ziyade bölgede varlıklarını nasıl devam ettirdikleri üzerinde durmuştur. Fakat problem tam anlamıyla çözülebilmüş değildir. Bryer'in makalesinin üzerinden uzun zaman geçmiş olması bir tarafa, bu kadar kapsamlı bir problem, yeni yapılan çalışmalarla yeniden ele alınmayı hak etmektedir.

⁴ Nevra Necipoğlu bu durumu şu şekilde izah eder: “Osmanlı saldırılarının baskısıyla sürekli çökme tehdidiyle yüz yüze gelen Bizans, Geç Palaiologos döneminde Osmanlılar ve Batılı güçler arasında sıkışıp kalmış, adı hâlâ “imparatorluk” olan ama sınırları sürekli daralan küçük ölçekli bir devlete indirgenmişti.” Necipoğlu 2011, s. 271.

⁵ Geç dönem Bizans kaynakları, Bizans İmparatorluğu topraklarına halk olarak yerleşmiş olan Türklerin fiziki varlığını açıkça göstermektedir. Bu konuda Rustam Shukurov çok önemli çalışmalar yapmaktadır. Bkz. Shukurov 2017, s. 193-204; Shukurov 2016.

⁶ Bryer, bu görüşlerini ilk defa 1974 Mayıs'ında Dumbarton Oaks'da düzenlenen “The Decline of Byzantine Civilization in Asia Minor, Eleventh-Fifteenth Century”/“Onbirinci-Onbeşinci Yüzyılda Anadolu'da Bizans Medeniyetinin Çöküşü” adlı sempozyumda dile getirmiş daha sonra bu fikirlerini kapsamlı bir makale ile yayınlamıştır. Bryer 1980, s. 113-151; Tercüme: Bryer 2014, s. 177-232.

⁷ Bryer 1980, s. 114; Tercüme: Bryer 2014, s. 177-232.

İmparatorluğun kuruluş sürecinde rol oynayan tarihsel faktörler farklı zamanlarda yazılan makaleler ile hemen hemen ortaya konmuştur.⁸ Bununla birlikte meşruiyet probleminde tam olarak cevap verebilmek için İmparatorluğun yerel ve uluslararası ilişkilerinin dayanaklarının ayrı ayrı ele alınması gerekir. Ancak bu tür çalışmalarda sık sık karşılaşılan pozitivist yöntemi kullanma olanağının sınırlılığı sebebiyle, siyasi-psikolojik alana giren iktidar kavramı etrafında şekillendirdiğimiz önermelerimizin subjektif kalma tehlikesinin farkında olarak cevap vermeye çalıştık.

Antony Eastmond, *Art and Identity in Thirteenth-Century Byzantium Hagia Sophia and The Empire of Trebizond Hagia Sophia and The Empire of Trebizond* (Ashgate 2004), adlı eserinde İmparator I. Manuel Komnenos'un (1238-63)⁹ XIII. yüzyılda Trabzon'da inşa ettirdiği Ayasofya'da yarattığı sanat üzerinden oluşturduğu kimliği incelemiştir. Eastmond, IV. Haçlı Seferinden sonra Bizans İmparatorluğu'nun üç rakip devlet haline gelmesiyle Trabzon'un rakiplerine karşı üstünlük sağlamak amacıyla iddia ettiği meşruiyetin kaynaklarını göstermeye çalışmıştır. Eastmond, burada üç devletten hangisinin tekrar Bizans'ı Konstantinopolis'te ihya edeceği ile ilgili rekabette, Trabzon İmparatorluğu'nu diğer rakipleriyle karşılaştırmıştır. XIII. yüzyılda imparatorluk otoritesinin halka gösteriminde Ayasofya Kilisesinin anahtar rol oynadığına şüphe yoktur. XIV. yüzyılda ise iktidar, metinler üzerinden inşa edilmeye çalışılmış gözükmektedir. Bu anlamda Mikhael Panaretos'un *Kroniği*¹⁰ ile Aziz Eugenios'un *Hagiografyasının*¹¹ XIV. yüzyılda kaleme alınması tesadüfi değildir. Bunlara XV. yüzyılın başlarında Trabzon'da doğan ve daha sonra Katolik Kilisesinde Kardinal olduğu gibi İtalyan Rönesans'ının

---

⁸ Trabzon İmparatorluğu'nun kuruluşu üzerine yazılan başlıca makaleler için bkz. Vasiliev 1936, s. 3-37; Tercümesi: Vasiliev 2018, s. 263-296; Toumanoff 1940, s. 299-312. Tercümesi: Toumanoff 2017, s. 251-268; Kurşanskis 1977, s. 237-256; Tercümesi: Kurşanskis 2010, s. 905-925; Keçiş 2009, s. 143-162.

⁹ Bu dönem Trabzon İmparatorluğu tarihinde; askeri genişleme, siyasi istikrar ve güvenliğin hüküm sürdüğü erken dönem zirve noktası olarak kabul edilir.

¹⁰ Mikhael Panaretos eserine “Περὶ τῶν τῆς Τραπεζοῦντος Βασιλείων, τῶν μεγάλων Κομνηνῶν, ὅπως καὶ πότε καὶ πόσον ἕκαστος ἐβασίλευσεν=Trabzon İmparatorları Büyük Komnenosların Her Birinin Nasıl, Ne Zaman ve Ne Kadar Yönettikleri Hakkında” diye başlamasına rağmen, bu kaynak olayları yıl esasına dayalı olarak kronolojik bir sıra dâhilinde anlattığından, genelde “Kronik” olarak adlandırılmıştır. Biz de Trabzon İmparatorluğu tarihinin en önemli eserini *Kronik* olarak zikredeceğiz. Moravcsik 1958, s. 436-437; Talbot 1991, s. 1569-1570. Panaretos'un eserinin edisyonu ve çevirisi hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Yakın zamanlarda yapılan yeni bir edisyon kritik ve İngilizce tercümede bütün bu çalışmaların tam listesi verilmiştir. Bkz. Kennedy 2019, s. 281.

¹¹ Rosenqvist 1996.

öncülerinden Bessarion'un Trabzon *Encomium*'unu (=övgü, kaside) da ilâve etmek gerekir.¹²

Panaretos, İmparatorluğun kuruluşundan itibaren Komnenos ailesinin Trabzon'daki serüvenini kendi zamanına kadar özetledikten sonra yaşadığı dönemi detaylı bir şekilde anlatmıştır. III. yüzyılda yaşadığı düşünülen ve kent Hıristiyanlaşmasında önemli rol oynayan Aziz Eugenios ve şakirtlerinin mucizelerinin anlatıldığı Hagiografya'nın da XIV. yüzyılda kâğıda dökülmesi dikkat çekmektedir.

Trabzon İmparatorluğu'nun tek kroniğini kaleme alan Mikhael Panaretos eserini XIV. yüzyılın ikinci yarısında kaleme almasına rağmen eser, 1204 yılı Nisan ayından yani Aleksios ve David Komnenos'un Trabzon'a gelerek devletlerini kurdukları tarihle başlar.¹³ Kronik'te, III. Aleksios'un hâkimiyeti (1349-1390) öncesi olaylar oldukça özetlenmiştir.¹⁴ Eserin büyük kısmında III. Aleksios dönemi anlatılmaktadır. Babası I. Basileios'un (1332-1340) ölümünden sonra başlayan taht kavgaları sebebiyle III. Aleksios çocukluğunu Konstantinopolis'te geçirmek zorunda kalmıştır. Dönemin Bizans İmparatoru VI. İoannes Kantakouzenos tarafından, Trabzon soylularından Niketas Skholarios'un önderliğindeki bir grup ve bunların Doğu Karadeniz'deki mütteliklerinin desteğiyle Trabzon İmparatoru olmak üzere memleketine gönderilmiştir.¹⁵ Panaretos da bu dönem hakkında oldukça detaylı bilgi verir. Trabzon İmparatorluğu ve halkını Greklerden daha ziyade Romalılar olarak betimler.

Burada şöyle bir soru akla gelmektedir: Trabzon İmparatorları "İmparatorluk" iddialarını ilk defa ne zaman dile getirmişlerdir, ya da en azından yazılı kaynaklara bu durum ilk defa ne zaman yansımıştır? XIII. yüzyıla ait Trabzon merkezli yazılı kaynaklardan mahrum olduğumuza göre, bu durumda Nicaea (İznik) ve Konstantinopolis merkezli tarihçilere bakmamız gerekiyor. XIII. yüzyıl, tarih yazımında önceki dönemlerden alışılmış olan bir çeşitlilik sunar -Georgios Akropolites ile Georgios Pakhimeres'in klasik tarzı taklit eden iki *Tarih*'i ve Theodoros Skutariotes tarafından yazılan bir dünya kroniği; üç yazar da Konstantinopolis'in Latin işgalinde olduğu -sürgündeki- dönemde, İznik İmparatorluğu hâkimiyetinde yaşamıştır.¹⁶ Ancak 1261'de şehrin geri alınışından sonra eserlerini Konstantinopolis'te yazmışlardır. Fakat

¹² Kennedy 2019, s. XI. Kennedy, Bessarion'un Trabzon Övgüsü'nün de yeni bir edisyonunu ve çevirisini yapmıştır.

¹³ Trabzon İmparatorları Büyük Komnenosların soyağacı hakkında bkz. Williams 2006, s. 171-189.

¹⁴ Panaretos 1204 ile 1282 yılları arasındaki olayları sadece 57 satırda anlatır.

¹⁵ Asp-Talwar 2016, s. 176-177.

¹⁶ Macrides 2002, s. 64.

İktidarın Meşruiyeti: Trabzon İmparatorluğu'nun Toplumsal Kökenleri Üzerine Bir Değerlendirme

eserini İznik'te yazan Niketas Khoniates, bu kentte yetişen Akropolites, Trabzon'daki Komnenosların "Basileus=İmparator" unvanlarını tanımaz.

Niketas Khoniates, Trabzon İmparatorluğu'nun kuruluşuna değinen ilk Bizans tarihçisidir. Anna Komnene ve Zonaras gibi Khoniates de Trabzon İmparatorluğu'nun kuruluşundan önce Haldiya Themasının¹⁷ Anadolu'nun diğer Themalarında olduğu gibi merkezi idare ile bağlarının oldukça zayıf olduğuna değinir. Hatta bölgenin "başına buyruk hüküm sürmesinden" rahatsızlığını dile getirir.¹⁸ Başkent Konstantinopolis'e uzaklığı sebebiyle, Karadeniz Bölgesindeki yerel aristokrat ailelerin XI. yüzyıldan itibaren oldukça etkin, özerk siyasi aktörler oldukları görülmektedir. Bu aileler, bölgeyi imparatorluk temsilcisi sıfatıyla ya da (belki de aynı oranda) şahsi derebeylikleri olarak kendi yerel otoriteleri içerisinde idare etmişlerdir. Bu çerçevede Konstantinos Gavras'ın Bizans ordusunda kazandığı başarılar neticesinde Trabzon ve çevresinde tarih sahnesine çıkarak kentte son derece etkin bir konuma geldiği görülmektedir. Gavras ailesinin adı ilk kez, XI. yüzyıl Bizans tarihçisi İoannes Skilitzes'in *Synopsis Historiarum* (=Tarihlerin Özeti) adlı eserinde geçer.¹⁹ Özellikle, Skilitzes'in Khaldiya'daki Gavras ailesinin bir üyesinden ilk bahsetmesi, Konstantinos Gavras'ın 979 yılında Bardas Skleros'un

¹⁷ Haldi, Urartuların dağlarda yaşayan Güneş Tanrısıdır. Burney ve Lang 1971, s. 159, 163-64. Haldiya kelimesini, İmparator VII. Konstantinos anlamı bilinmeyen (muhtemelen bölgeye ait) bir kelime olarak nitelemiştir. Bkz. Kostantino Porfirogenito 1952, s. 73; Bizans'ın 820'den itibaren Haldiya Theması olarak adlandırdığı coğrafi alan, burada kurulan Pontus Krallığına atfen Pontus Bölgesi olarak da adlandırılır. Anadolu'nun en büyük Thema'larından biri olan Armeniakon'un sınırları, VII. ve VIII. yüzyıllar boyunca tek bir parça halinde kalmıştır. Fakat IX. yüzyıl başlarında Armeniakon arazisinden iki yeni thema daha ortaya çıkmıştır. Bunlar Anadolu'nun kuzeybatısında kurulmuş olan Paflagonya ve yine Kuzeydoğu Anadolu'da kurulmuş olan Khaldia Themalarıdır. Böylece önceleri Ducatus olan Haldiya (Khaldia) daha sonra Thema haline getirilmiştir. Fakat Bizans Devleti'ni çok uğraştıran Paulisian mezhebine karşı yapılan mücadeleler sırasında burası zaman zaman Thema'lıktan çıkarılmıştır. Haldiya Theması'nın Metropolis'i Trabzon kenti idi. Haldiya ya da Halt kelimesi büyük ihtimalle Urartu kökenlidir ve kelime anlamı "Dağların diğer tarafındaki insanlar"dır. XIX. yüzyılda Trabzon'un birçok köyünün adında hâlâ Halt kelimesi geçmekteydi. Parcharides 1879, s. 228. [I. Parcharides, "Trabzon Vilâyeti Of Kazası İstatistiği", *Parnassos*] (Bu makalenin çevirisi için Dr. İbrahim Kelağa Ahmet'e müteşekkirim.); Honigman 1970, s. 50-51; Bryer 1980, s. 115, dipnot 8-9; Tercüme: Bryer, 2014, s. 180, dipnot: 8-9.

¹⁸ Niketas Khoniates, Trabzon ve civarında Konstantinopolis'ten yarı bağımsız bir yönetim kuran Konstantinos Gabras'tan şu şekilde bahsetmektedir: "İmparatorun planı Armenikon Thema'sına [askerî ve idari bölge] sızmış olan barbarların üzerine yürümek ve bu arada, uzunca bir süre önce Trabzon şehrini eline geçirerek burada başına buyruk hüküm sürmeye başlamış olan Konstantinos Gabras'ın hakkından gelmek idi." Khoniates 1835, s. 45; Choniatae 1975, s. 626; Khoniates 1995, s. 22.

¹⁹ Skylitzes 1973, s. 321, 364, 412; İngilizce çevirisi için bkz. Wortley 2010, s. 305 (16:6), 344 (16:43), 387 (19:26).

İmparator II. Basileios'a karşı isyanında başarısız olmasında bahsedilir. Böylece Trabzon İmparatorluğu'nun bölgede kurulmasından önce, Anadolu'nun diğer bölgeleri gibi Khaldiya Theması da güçlü yerel aileler eliyle yönetilmektedir.²⁰ Aynı şekilde XIII. yüzyılın başlarından itibaren Büyük Komnenoslar, yerel kimliğin temsilcileriydiler. Bölgenin coğrafi durumundan kaynaklanan ademî merkezîyetçi idari yapılanma Trabzon İmparatorluğu'nun kurulmasına olanak sağladığı gibi varlığını iki buçuk asırdan fazla devam ettirmesini de sağlamıştır.

İznik merkezli yazması sebebiyle doğal olarak Khoniates eserinde, Trabzon İmparatorluğu'na ve I. Aleksios'a nefretle yaklaşmaktadır. Birbirinden bağımsız ve Bizans'ın varisi olma iddiasındaki Trabzon İmparatorluğu ve İznik İmparatorluğu'nun ortaya çıkması, Konstantinopolis'teki Latinlere karşı sürdürülen mücadeleyi zayıflatmıştır. Khoniates, erkek çocuklar gibi fazla gururlu olmalarından dolayı Trabzon hükümdarlarını, "tiran" olarak nitelendirmiştir. Kaynağımız, Trabzon hükümdarlarının sadece "imparator" unvanını değil, hükümdar olarak adlandırmalarını kabul etmez.²¹

*"Komnenos ailesinden olan David, Paphlagonia'lıları ve Pontic Herakleia [Ereğli]'luları tekrar askere aldı ve Phasis nehri [Rion Nehri] kıyısında yaşayan İberialılardan da bir bölük ücretli asker sağladı. Bu birliklerle şehirleri ve köyleri ezdi. Adı Aleksios olan kardeşinin ismini yüceltti; onun öncüsü ve habercisi oldu. Fakat Aleksios hep tereddüt içinde kaldı ve zamanını Trabzon bölgesinde geçirdi. Efsanevi Hylas gibi adı daima söylendi ama kendi hiç görünmedi. Synadenoz adında ve daha pek genç yaşta bir kumandanın idaresinde bulunan David'in ordusu Nikomedia [İzmit]'ya yaklaşıncaya, Laskaris bir ordu topladı ve ona karşı yürüdü."*²²

Efsaneye göre, Hylas, Herakles ile Mysia seferinde karaya çıktıktan sonra ormanda kaybolmuştur. Niketas, Trabzon İmparatoru I. Aleksios'u küçümsemekte ve onun mücadelesini sefere çıktıktan sonra kaybolan efsanevi Hylas'ın hikâyesiyle benzeştirmektedir. Kaynağımız Komnenos kardeşlerin Trabzon'da hâkimiyet kurmalarında İberyâ'dan sağladığı desteğin önemini vurgu yapmakla beraber bunların kimliği konusunda, herhalde bilgi sahibi olmadığından, herhangi bir şey söylemez. Niketas bu mitolojik unsurlar

²⁰ Trabzon ve civarındaki Gabras ailesinin kimliği ve yönetimi konusunda yapılan çalışmalar için bkz. Bryer 1970, s. 164-187; Bryer vd. 1975, s. 38-45; Bryer vd. 2003, s. 51-70. Feldman 2018, s. 202-218.

²¹ Karadeniz ve Paflagonya hükümdarları için daha olumlu ifadeler kullanmıştır: "Komnenos ailesinden olan David". Khoniatas 1835, s. 828, 842, 844; Choniatae 1975, s. 626; Khoniates 2004, s. 210, 226-227. "Pontos'da hüküm süren David", Khoniatas 1835, s. 844-845; Khoniates 2004, s. 227-228. Khoniates edebî cümlelerle abartılı bir şekilde Komnenosların önemsizliğini ve askerî bakımdan güçsüzlüğünü göstermek istemiştir.

²² Khoniatas 1835, s. 828; Choniatae 1975, s. 626; Khoniates 2004, s. 219.

İktidarın Meşruiyeti: Trabzon İmparatorluğu'nun Toplumsal Kökenleri Üzerine Bir Değerlendirme

vasıtasıyla Aleksios'un mücadelesini inandırıcı bulmadığını "Aleksios hep tereddüt içinde kaldı." ifadeleriyle yansıtmaktadır.

Akropolites, İznik İmparatorluğu hakkındaki her anlatının belkemiğini oluşturmasına rağmen, onun *Tarih*'inden Anadolu hakkında hiçbir şey öğrenemiyoruz. Anadolu asıl konusu için sadece bir arka plandı. İşte bu nedenle Akropolites, sadece ismen İznik İmparatorluğu tarihçisidir.²³ Dönemin Bizans kaynakları, Trabzon İmparatorluğu hakkında ayrıntılı bilgi vermediği gibi, bu kaynaklarda yer alan "Ötekinin İmgesi"nin de çok pozitif olmayacağı açıktır.

İznik ve Trabzon'un 1210'lu yıllardaki çok net olmayan mücadelesini²⁴ dikkate alacak olursak, yukarıda bahsettiğimiz her iki kaynağın da Trabzon'u görmezden gelmeleri normal görülebilir. Fakat XIII. yüzyılın ilk yarısında yaşanan gelişmeleri takip ettiğimizde, Trabzon'un gerçekten de Bizans'ın varisi olma yolunda ciddi bir mücadelesi olduğunu söylemek de zor gözüküyor. Trabzon İmparatorluğu'nun dış politikasını, ilk başlarda İznik imparatorlarına karşı duyulan derin kin ve kıskançlık duyguları şekillendirmişse de kaderini, büyük ölçüde yakın komşularının tutum ve çıkarları belirlemiştir. İmparatorluk kuruluşundan itibaren genişlemeye yönelik çabasını sadece ilk imparatorun kardeşi David'in Herakleia'ya kadar düzenlediği ama detaylarını da çok iyi bilemediğimiz seferinde görüyoruz. David Komnenos'un yenilgisinden sonra Trabzon İmparatorlarının sürekli olarak mevzi korumaya yönelik bir çaba içerisinde olduklarını anlıyoruz. David Komnenos'un ileri harekâtı Trabzon İmparatorluğu'nun en geniş sınırlara ulaştığı zaman olmakla birlikte, bu dönem İmparatorluğun tarihinde çok kısa sürmüştür. Niketas'ın da ifade ettiği gibi, Aleksios ise imparatorluk döneminin hemen hemen tamamını Trabzon ve çevresinde geçirmiştir.²⁵

XIII. yüzyılın başında yaşanan gelişmeleri dikkate aldığımızda, Trabzon İmparatorluğu'nu Bizans'ın taşradaki zorunlu uzantısı olarak düşünmek gerekir. O halde İmparatorluğun egemenlik anlayışının temelleri Bizans'ta aranmalıdır. Bizans hâkimiyet anlayışına göre, İmparator, Tanrının yeryüzündeki vekili ve aynası idi. İmparator yönetme erkini doğrudan doğruya Tanrı'dan almaktaydı.²⁶ Bu hâkimiyet telakkisinde, İmparatorluk makamı Tanrı tarafından yaratılmıştır.²⁷

Trabzon İmparatoru I. Manuel'in ilk kez "Romalıların imparatoru ve autokrator"u unvanını kullandığını Trabzon Ayasofya'daki bağış tasvirinde

²³ Macrides 2002, s. 68.

²⁴ XIII. yüzyılın başında özellikle Batı Karadeniz Bölgesinde yaşanan hâkimiyet mücadeleleri hakkında bkz. Ayönü 2008, s. 15-35.

²⁵ Khoniatas 1835, s. 828; Choniatae 1975, s. 626-627; Khoniates 2004, s. 219.

²⁶ Daha Augustus tarafından Roma'nın İmparatorluğa dönüştürülmesi ile Tanrının Hz. İsa'da vücut bulmasının aynı zamana denk gelmesi tesadüfi değildir.

²⁷ Angold 1974, s. 38; Angold 1995, s. 530-563.

görebiliyoruz.²⁸ İmparatorluk meşruiyetinin kaynakları, nüfusun yapısıyla doğrudan ilgilidir. Burada şu soru akla gelmektedir: Yönettikleri halkın nezdinde iktidarlarını nasıl tesis etmişlerdir? Öncelikle İmparatorluğun nüfusunun homojen olmadığını hatırlatarak bu soruya cevap aramak gerekir. Trabzon İmparatorluğu'nun hâkim olduğu ve yaklaşık olarak 200.000-250.000 arasında tahmin edilen nüfusu, birçok milletten oluşmaktadır. Trabzon İmparatorluğu hakkında yapılan bütün çalışmalarda, bu imparatorluğun başkentte XIII. ve XV. yüzyıllarda yaşayan nüfusun 4.000 ila 6.700 kişi arasında olduğu tahmin edilmektedir.²⁹ Fatih Sultan Mehmed tarafından fethedilmeden önceki on yılda başkent nüfusunun 4.000 ya da 5.000 kişiye düştüğü varsayılmaktadır. Trabzon İmparatorluğu çalışmalarının önemli ismi A. A. M. Bryer bu nüfusun birçok milletten oluştuğunu ifade etmektedir:

*“The people of Black Sea, especially the country folk (=taşra halkı), lead an extraordinarily healthy way of life, which -rather than their radical origins-accounts for their generally fit appearance. Ethnically the south-eastern corner the Black Sea is one of the most complex in the world. In the first years of this century, some twenty peoples could be distinguished in the Sancak of Trebizond. In descending order of numerical importance, they were Osmanli Turks, Pontic Greeks, so-called “Tzan”, Laz, Circassians, Georgians, Mesochaldian Greeks, Colchians, Athingans (Gipsies), Armenians, Jews, Persians, and a scattering of Erythinians (Yemenis?), Bithynians, Copts, Asphasians, Seljuk Turks, Tatars, Franks and “foreigners.” Most of these people can be traced in the Empire of Trebizond.”*³⁰

Trabzon kentinin coğrafi durumu bu etnik çeşitliliğin en önemli sebebidir. Kent Anadolu'nun kuzeydoğusunda bir liman kenti olarak kurulmuştur. Kuzeyden Karadeniz ve güneyden Karadeniz Dağları ile kuşatılmıştır. Bu sebepten kentin Konstantinopolis ile doğrudan bağlantısı yoktur.³¹ Selçukluların bölgedeki varlığı da bu izolasyonun önemli ve belirleyici bir faktördür. XII. yüzyılın son çeyreğinde Bizans İmparatorluğu'nun uğradığı

---

²⁸ Eastmond 2004, s. 2.

²⁹ 1437-1438 yılında şehri ziyaret eden Pero Tafur, “Trabzon şehrinde yaklaşık dört bin insan yaşar.” şeklinde bir veri sunar. *Pero Tafur Seyahatnamesi* 2016, s. 153.

³⁰ Bryer 1967, s. 142.

³¹ Trabzon, coğrafi konumu gereği İran ve Kafkasları da içeren Kırım, Doğu Anadolu ile geniş bir ekonomik ve kültürel etkileşim ağının bir parçası olarak nitelenebilir. Kentin bu stratejik konumundan kaynaklanan geo-stratejik önemi XIII. yüzyıl öncesine dayanmaktadır. Örneğin VI. yüzyılda Bizans İmparatorları, Trapezus-Satala ikmal merkezinin doğusunda yer alan Tzanika'yı (Kuzey Doğu Anadolu) savunarak Sasanilerin Karadeniz'in güneyine ulaşmalarını, ayrıca Trabzon ve Rize gibi sahil şehirlerini deniz üssü olarak kullanarak deniz yoluyla Konstantinopolis'i tehdit etmelerini engellemek istemiştir. Intagliata 2019, s. 428. IV. Haçlı Seferi sonrasında Trabzon'un imparatorluk başkenti olması tesadüfi değildir.

İktidarın Meşruiyeti: Trabzon İmparatorluğu'nun Toplumsal Kökenleri Üzerine Bir Değerlendirme

büyük Miryokefalon Savaşındaki yenilgiden sonra da merkezi otoritenin gücü İmparatorluğun uçlarında etkisini yitirmiştir. Batıda Bulgarlar ortaya çıkarken, doğuda ise Gürcü Krallığının gücünün günden güne artmakta olduğu görülmektedir. 1204'ten sonra merkezi gücün tamamen dağılmasından sonra Kilikya'da Ermeni Rubenid/Hetumi yöneticilerinin de güç kazandığını görmekteyiz. Aynı şekilde Sırbistan'da Nemanjić'in fırsatı değerlendirdiği açıktır.

Ortaçağ Doğu toplumlarında tarihsel anlatılar, tıpkı Aydınlanmadan itibaren tırmanışa geçen büyük anlatılarda olduğu gibi, birer meşruluk anlatısı olarak otoriteleri meşrulaştırma işlevi görmüşlerdir. Bu noktadan hareket edecek olursak, XIII. yüzyılda Trabzon imparatoru I. Manuel Komnenos iktidarını meşrulaştırabilmek için Ayasofya Bazilikal Kilisesini inşa ettirirken XIV. yüzyılın ikinci yarısında İmparator III. Aleksios Komnenos, Mikhael Panaretos'a Komnenos ailesinin tarihini kaleme aldirmiştir. Birincisi daha gözle görünür ele tutulur maddi bir varlık üzerinden meşruiyet sağlamaya çalışırken ikincisi bir metinle yasal zemin sağlamaya çalışmıştır.

Trabzon ve Konstantinopolis arasındaki bağlantıların çok kuvvetli olduğunu söylemek oldukça zordur. Trabzon'da yeni bir devlet kuran Büyük Komnenoslar, ilk ağızdan Konstantinopolis'i bilmiyorlardı. Konstantinopolis'teki inşa teknikleri bilmeksizin Trabzon'da ihtiyaç duydukları imparatorluk binalarını inşa etmişlerdir. İlk imparator Aleksios ve kardeşi David'in her ikisi de büyük babaları I. Andronikos Komnenos'un öldürülmesinden ve babaları *Sebastokrator* Manuel'in kör edilmesinden sonra daha çocukluk yaşlarında Konstantinopolis'ten kaçmak zorunda kalmışlardır. Ancak Trabzon İmparatorlarının kendilerini yasal Roma imparatoru gibi lanse etmeleri 1282'ye kadar diplomatik bir sorun olarak kalmıştır. 1282 yılına kadar hiçbir Trabzon imparatoru Konstantinopolis'i ziyaret etmemiştir. Pakhimeres'e göre, Trabzon İmparatoru II. İoannes Komnenos'un bu ziyareti sırasında, Bizans İmparatoruna nazaran daha düşük unvanları kabul etmek zorunda kalmıştır.³² Pakhimeres, Trabzon İmparatorluğu'ndan bahsederken "Lazların Ülkesi/toprakları (ή τῶν Λαζῶν=i ton Lazon) ifadelerini kullanır. Trabzon İmparatorluğu'na referanslar, öncelikle iki bağlantıda gözüktür: Palaiologos İmparatorlarıyla, Trabzon yöneticileri arasındaki ilişkilerde ve Trabzon'da Cenovalıların faaliyetlerinde.³³ Pakhimeres için Trabzon biraz garip bir ülkedir ve halkını "Barbarlar" olarak nitelendirir.

³² Pachymérés 1984, s. 652-653. Pakhimeres'in kaydı hakkında bazı şüpheler vardır. XIV. yüzyılda Trabzon yöneticileri halâ kendilerini Romalıların "imparator"una karşılık "bütün doğunun, İberya'nın (Gürcülerin) ve deniz ötesi eyaletlerin (Kırım) imparatoru olarak isimlendiriliyorlardı. Karakatsanis 1997, s. 95-98, no. 2.29; Oikonomides 1968, no. 4; Eastmond 2004, s. 20.

³³ Pachymérés 1984, s. 655.

Yöneticileri ἄρχων Λαζῶν ya da ἀρχηγὸς τῶν Λαζῶν olarak betimler.³⁴ Kaynağımız VIII. Mikhael Palaiologos'un Trabzon İmparatorlarını tabi hale getirme çabalarını detaylı bir şekilde anlatır ve Bizans yönetici ailesi ile bir ittifakın faydalarına karşılık, imparatorluk alâmetlerini saçtığından bahseder. Sonuç olarak Trabzon İmparatoru II. İoannes ile Bizans İmparatoru VIII. Mikhael Palaiologos'un kızı Theodora Palaiologina 1282 yılında evlenmiştir. Bundan sonra Trabzon yöneticileri "Romalıların İmparatoru" unvanını Kostantinopolis'teki Palaiologoslara bırakmak zorunda kalmıştır. Geleneksel Bizans hâkimiyet anlayışına göre, sadece Konstantinopolis'te oturan yöneticiler "İmparator" unvanını kullanabilirdi. Bununla birlikte, artık Trabzon İmparatorları, "Tüm Doğunun, İberyalıların ve Perateia'nın imparatoru ve Autokratoru" unvanını kullanmaya başlamışlardır. Bu nedenle, taç giyme törenleri büyük olasılıkla Trabzon hükümdarları için imparator olarak meşruiyetlerinin bir teyidi ve güçlerinin bir gösterimi olarak özel bir önemi vardı.³⁵ Bu sebeple XIV. yüzyılın başlarında eserini kaleme alan Pakhimeres de Trabzon yöneticileri için sadece despot unvanını kabul eder, fakat bağımsızlıklarını zımnen tanıır. Vasiyetnamesinde II. İoannes Komnenos, oğlu Aleksios'u Bizans imparatorunun koruması olarak atamıştır. Pakhimeres, II. Andronikos açısından başarısız bir çaba olarak, Aleksios'un İrene Khoumnai ile evliliği bağlantısıyla kuvvetlendirmeye çalıştığından da bahseder.

Trabzon'da imparatorun imajı, sonradan kaleme alınan ikinci el kaynaklar vasıtasıyla inşa edilmiştir. Fakat bu imaj sonradan oluşturulurken dönemin şartlarına göre zihinsel süzgeçlerden geçirilmiş ve dönemin koşullarına göre yeniden inşa edilmiştir. Bu derin bilgi üzerinden icadın zaferidir ve bir imparatorluk başkentinin olması gerekenlerin yerel imgelerle renklendirilmesidir. Dolayısıyla Fatih Sultan Mehmed'in 15 Ağustos 1461'deki fethinden önceki 2,5 asırlık süreçteki Trabzon tarihinin aydınlatılmasında kent mimari eserleri oldukça önemlidir. Ayasofya Kilisesinin inşaatında çalışan sanatçıların ve ustaların kökenlerinden de anlaşılacağı üzere, Trabzon İmparatorluğu ile yakın komşuları arasında güçlü bağların olduğu açıkça görülmektedir. Manuel'in imparatorluk iddialarının doğası ve doğruluğunu belirleyen bu çevre faktörleri ve bu bağlantıları gözlemleyebildiğimiz eserlerdir.

Trabzon İmparatorluğu kuruluşundan itibaren Doğu Anadolu'daki en güçlü Hıristiyan devleti Gürcü Krallığı ile yakından ilişki içerisindeydi.

³⁴ Pachymérés 1984, s. 653.

³⁵ Trabzon İmparatorları, iktidarlarının ve meşruiyetlerinin özel bir göstergesi olarak gördükleri bu taç giyme törenlerini Ayasofya Kilisesinde değil Panagia Khrisokephalos (günümüzde Ortahisar Fatih Camii) ve Aziz Eugenios (günümüzde Yeni Cuma Camii) Kiliselerinde düzenliyorlardı. Trabzon İmparatorluğu'nda taç giyme törenlerinin imparatorluk ideolojisi ile bağlantısı hakkında bkz. Bardashova 2016, s. 3-6.

İktidarın Meşruiyeti: Trabzon İmparatorluğu'nun Toplumsal Kökenleri Üzerine Bir Değerlendirme

1204'ten itibaren Gürcü Kraliçesi Tamar, Ermeni-Gürcü Mqargrdzeli ailesinin elinde bulunan Kuzey Armenia'yı da içine alan krallığını genişletmiştir. Bunun yanı sıra Kraliçe, Erzurum ve Erzincan'a doğru hâkimiyetini genişletmek istemiş olabilir.³⁶ Gürcü kroniklerinde Kralların kralı olarak nitelendirilen Tamar'ın Trabzon ve çevresini Aleksios'a vermeyi teklif ettiği kayıtlıdır. Trabzon İmparatorluğu ile Gürcü Krallığı arasında tabi-metbu ilişkisinin olup olmadığını, varsa bunun ne kadar sürdüğünü tam olarak tespit edemiyoruz. Gürcü kronikleri 1220'li yıllarda bile Trabzon İmparatorluğu'nun Gürcü krallığına bağlı olduğunu iddia ediyordu³⁷, fakat bu görüşü destekleyecek başka kanıt yoktur. Ortaçağ Gürcü tarihi araştırmalarının önemli ismi C. Toumanoff, Trabzon'un Gürcülere tabi olduğunu ve Andronikos Komnenos'un Gürcü bir prenses ile evlendiğini düşünüyordu.³⁸ Fakat Michel Kurşanskis ise Trabzon'un Gürcistan'a asla tabi olmadığını ve Bagratidlerin hiçbir zaman Trabzon topraklarını ele geçirmeyi başaramadığını düşünmektedir. Her şeye rağmen, Gürcistan ve Trabzon arasındaki diplomatik ilişkiler İmparator I. Manuel'in Gürcü prensesi Rusudan ile evlilik hadisesinde de görüleceği gibi, XIII. yüzyıl boyunca devam etmiştir. Fakat bu hadise Gürcü Kralı VI. Davit Narin'in 1241'de ve 1282'de Krallığını tekrar doğuya doğru (Lazika) genişletmeyi de hedefleyen düşmanca hareketlerine denk gelmiştir.³⁹ Böylece Türkiye Selçukluları yeni hedefi haline gelmiştir. Sultan I. İzzeddin Keykavus 1214 yılında Sinop'u fethederek Trabzon İmparatoru I. Aleksios'u esir almıştır. Yapılan anlaşmaya göre, eğer Selçuklu Sultanı, Trabzon İmparatorunun ve Canik'teki çocuklarının canını bağışlarsa, Sinop ve çevresindeki kaleleri de serbest bırakırsa; Sultana her yıl 10.000 dinar (Yazıcıoğlu bu rakamı 12.000 olarak verir.), 500 at, 2.000 sığır, 10.000 koyun, 50 bohça değerli hediyeler vermeyi kabul etti. Ayrıca Sultan yardım talep ederse, I. Aleksios imkânı nispetinde yardıma geleceğine ve sultanın emrinde olacağına dair söz verdi.⁴⁰ İbnü'l-Esir'in Arapça kaleme aldığı *el-Kâmil fi't-Tarih* adlı eserinde, I. Aleksios'un 1205/6 gibi erken bir tarihte Türkiye Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev'e haraç ödediğine dair bir kayıt vardır.⁴¹ Fakat Bizans kaynakları bu seferden bahsetmezler. Trabzon üzerinde hâkimiyet tesis etme noktasında Türkiye Selçukluları ile Gürcü Krallığının rekabet içerisinde olduğu açıktır.

³⁶ Gürcü iddialarına rağmen, Erzurum 1202 yılından itibaren Selçuklu hâkimiyetindedir.

³⁷ Kurşanskis 1977, s. 237-256 (Bu makalenin tercümesi için bkz. Kurşanskis 2010, s. 905-925).

³⁸ Toumanoff 1940, s. 299-312, (Bu makalenin tercümesi için bkz. Toumanoff 2017, s. 251-268) Toumanoff 1966, s. 624.

³⁹ Kurşanskis 1977, s. 245-247.

⁴⁰ İbn Bibi 1996, s. 174.

⁴¹ İbnü'l-Esir 1987, s. 201.

Selçuklu vassallık dönemi, kaynaklarda adı sadece “Melik” olarak geçen birinin komuta ettiği Selçuklu ordusunun Trabzon kentine saldırıda yenilmesi üzerine sona ermiştir.⁴² Bu zaferden sonra I. Andronikos Gidon tekrar bağımsız olmuştur. Ancak bu çok uzun sürmemiş ve sürekli olarak topraklarını ve kalelerini Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubad (1219-1237) fethetmiştir.⁴³ Trabzon İmparatoru I. Andronikos Gidon 1230/31’de Anadolu’ya sefer düzenleyen ve Selçuklu topraklarını ele geçirmeye çalışan Celaleddin Harzemşah’ın tarafında yer alarak gücünü arttırmaya çalışmıştır. Fakat Harezmşahların yenilmesiyle Trabzon İmparatorluğu, tekrar Türkiye Selçuklularına tâbî hale gelmiştir. Trabzon İmparatorluğu gerektiğinde 200 mızraklı askeri Selçuklu ordusuna göndermek zorundaydı.⁴⁴ Fakat Moğolların Anadolu’ya kadar uzanan istila hareketi bütün dengeleri değiştirdiği gibi Trabzon İmparatorları ortaya çıkan bu durumdan yine kârlı çıkmayı başarmışlardır. Bu şekilde önce Türkiye Selçuklularının, ardından da Moğolların vasal devleti olarak varlığını sürdürmüştür. Her iki hükümler devlet de Trabzon’dan geçen ticari yolun kendilerine sağladığı yararların devam etmesi için bir dereceye kadar Trabzon İmparatorluğu’na bağımsızlık hakkı tanımışlardır. Ayrıca Moğolların Yakın-Doğu’da bütün ticari güzergâhları kendilerine doğru yönlendirmelerinin de en çok istifade edecek olan Trabzon kenti olacaktır. Ancak 1253 yılında Moğol tahakkümünden kurtulmak isteyen Trabzon İmparatoru I. Manuel, VII. Haçlı Seferi münasebetiyle Yakın-Doğu’da bulunan Fransa Kralı IX. Louis’e elçilik heyeti göndererek, ittifak yapabilmek için kızını istemiştir. Trabzon İmparatoru bu hamlesiyle Moğollara karşı Haçlıların desteğini almak istemiştir. Fransız Kralı denizaşırı topraklardan hiç genç kız getirmediğini belirterek bu evlilik teklifini geri çevirmiştir. Elçilik heyetine, kralın kuzeni olan Konstantinopolis’te hükümdarlığını sürdüren Baldwin’e gitmelerini ve onun kendilerine imparatorları için hem Kral Louis’in sülalesinden hem de imparatorun sülalesinden olan bir eş vermesini istemelerini tavsiye etmiştir. Bu şekilde Louis bunu Konstantinopolis İmparatorunun o zamanlar İznik İmparatoru olan Vatatzes’e karşı bu büyük ve varlıklı adamın ittifakını kazanabilmesi için tavsiye etmiştir.⁴⁵

Trabzon, gerçekte XIV. yüzyılın ortalarından itibaren ticaret yolları bakımından olsun, fikir düzeyindeki temaslar bakımından olsun batıdaki Bizans

---

⁴² Melik’in kimliği ve seferin şartları konusunda bkz. Keçiş 2012, s. 40-55.

⁴³ Cahen 1971, s. 147.

⁴⁴ Simon de Saint Quentin 2006, s. 51.

⁴⁵ Bu ittifak girişimini bize haber veren ve VII. Haçlı Seferi sırasında Fransız Kralı VII. Louis’in yanında bulunan Jean de Joinville, Trabzon İmparatorundan “Seigneur de Trebizond (Fransızca)=Lord of Trebizond (İngilizce)=Trabzon Lordu” şeklinde bahsetmektedir (Jean de Joinville 2001, s. 212-213).

İktidarın Meşruiyeti: Trabzon İmparatorluğu'nun Toplumsal Kökenleri Üzerine Bir Değerlendirme

merkezlerinden çok Türk ve İran merkezlerine yönelmiş durumdadır.⁴⁶ XIV. yüzyılın başlarında Florasanlı bankacı Francesco Balducci Pegolotti (ölümü: 1347) dünyanın dört bir yanında faaliyet gösterme hakkında tavsiyeler içeren Ticaret Sanatı (La pratica della mercatura) adlı bir tüccar el kitabı yazmıştır. Bu kitapta, “Tebriz’in ağırlık ve ölçü birimleri Trabzon’dakilerle aynıdır” diyerek, Trabzon’un İran dünyasına kadar yayılan gayri resmi bir para birimi birliğinin parçası olduğundan bahsetmektedir.⁴⁷ Bu kayıtlar Tebriz’de Trabzon sikkelerinden oluşan bir definenin keşfedilmesiyle de doğrulanmıştır.⁴⁸ Bu verilerden anlaşıldığına göre, XIV. yüzyılda Trabzon İmparatorluğu dünya ticaret ağına entegre olmuştur.⁴⁹

Yukarıda da belirttiğimiz üzere, Trabzon İmparatorluğu, siyasi olarak Palaiologos Hanedanının bir parçası olmadığını düşünen geç dönem Konstantinopolis merkezli tarih yazarları tarafından “Lazların barbar ülkesi” olarak görülmüştür. Fakat aynı yazarlar dil ve kültür bakımından Trabzon İmparatorluğunu Bizans dünyasının bir parçası olarak kabul etmişlerdir. Diğer taraftan Trabzon yöneticileri; Bizans mirasına ve “imparator” unvanına dair iddialarının meşruluğunu kanıtlamaya oldukça hevesli bir tutum sergilemişlerdir. Bunu gösterebilmek amacıyla, imparatorluk temsiline ve propagandasına özel bir önem vermişlerdir. XIII. yüzyılda inşa ettikleri mimari eserlerde “İmparatorluk” imajını gösterebilmek için özel bir gayret sergilemişlerdir. Fakat Trabzon imparatorlarının Bizans ritüellerini, özellikle de imparatorluk taç giyme törenlerini tamamen kopyalamasının neredeyse imkânsız olduğunu da belirtmek gerekir. Konstantinopolis geleneklerinin sadece bir kısmını Trabzon’da yeniden canlandırabilmişlerdir.

“İmparatorluk” imajının oluşumunda Konstantinopolis geçmişlerinin önemli bir etkisi olduğuna şüphe yoktur. Başkent Konstantinopolis’ten kaçan Komnenos ailesi ve bu aileyle birlikte Trabzon’a gelen Skloraioi⁵⁰ (Saray muhafızları) adlı aristokratlar, kente gelmelerinden itibaren XII. yüzyılda I.

⁴⁶ Peacock bu makale, Karadeniz’in IX-XIII. yüzyıllar arasında İslam Dünyası ile ticari rolünü değerlendirmektedir (Peacock 2007 s. 65-72).

⁴⁷ Pegolotti 1970, s. 29.

⁴⁸ Bryer 1973, s. 339.

⁴⁹ Trabzon üzerinden gerçekleşen transit ticaretin, yaşanan siyasi gelişmelere bağlı olarak bazen çok canlandığını bazen de düşüşe geçtiğini görmekteyiz. Bu çerçevede Osmanlı fethi öncesi dönemde yüksek, erken Osmanlı döneminde düşük, XIX. Yüzyıldan Birinci Dünya Savaşı’na kadar yeniden ve oldukça yüksek bir ticari faaliyetin kent ekonomisi üzerinde belirleyici olduğu görülmektedir. Şehrin ekonomisi büyük oranda transit ticarete dayalı olmasına rağmen, ticari hacmin büyüdüğü dönemlerde refah artmıştır.

⁵⁰ Bu kavram köken olarak Karadenizli olan Gregoras ve Lazaropoulos tarafından dönemin Bizans İmparatorlarının taraftarlarını belirtmek amacıyla kullanılmıştır. Kaynaklarımız antik Yunancada “saray muhafızları” anlamına gelen bu kelimeyi kullanmayı tercih etmişlerdir.

Manuel Komnenos (Hakimiyeti:1143-1180) tarafından oluşturulan ideal Bizans imajına öykünmekteydiler. Bu ideal İmparatorluk yaratma heveslerini, Trabzon'da inşa ettikleri mimari eserlerde görmek mümkündür. Günümüze kadar ulaşan Ayasofya, bu fikri destekleyen en güzel örnektir. Fakat Trabzon İmparatorlarında her ne kadar mükemmel bir Bizans öykünmesi varsa da kendilerini kuşatan siyasi ve kültürel ortamdan da bihaber değildiler. Bu farkındalık sayesinde etraflarındaki dünyanın kültürel kodlarını da mimari eserlerinde göstermekten çekinmemişlerdir. Bu şekilde iç ve dış politikaları arasında bir denge kurmaya çalışmışlardır.

XIII. yüzyılda Trabzon iç kalesinin dışında inşa edilen Ayasofya Kilisesi, Komnenos ailesi tarafından yansıtılan imparatorluk idealini anlamamıza imkân sağlar. Trabzon İmparatorluğu, Konstantinopolis'te düzenlenen seremonileri taklit etmiştir. Hatta Trabzon İmparatorları şehrin imajını oluşturan belli binalarda Doğu Anadolu'da farklı kültürlere ait birbiri içine geçmiş motiflerinin standartlaşmış repertuarını da benimsemişlerdir. Böylece İmparatorluk kendisini kuşatan farklı kültürel unsurların yan yana gelmesiyle anlam kazanmış bir ideal oluşturmuştur.

Kaynaklarda yer alan imparatorun şanını yücelten ifadeler ve yarattığı etkiler üzerinden, bu dönemde formüle edilen Bizans kimliğini oluşturan unsurları yeniden inşa edebiliriz. Konstantinopolis tarafından Bizans'ın bir sapması olarak görülen Trabzon'un geleneksel reddi, kilisenin edebi bir okumasına ve imparatorluğun ilk yüzyılına dayanmaktadır. Fakat problemin ortaya çıkışı daha çok yanlış anlamaya dayanmaktadır. "Trabzon İmparatorluğu" tabiri tarihçilere aittir. Bilim insanları, Konstantinopolis'te IV. Haçlı Seferinden sonra kurulan Latin İmparatorluğu döneminde mevcut olmayan şartları dikkate alarak, Bizans'ın bir özeti olduğuna dair görüşlerine karşı mimari ve süslemelerinden yola çıkarak Ayasofya'yı ve Trabzon İmparatorluğu'nu değerlendirdiler. Fakat Antony Eastmond, Trabzon Ayasofya'sına bakarak XIII. yüzyılda Bizans'ın ne olduğunu ve bölgede kurduğu hâkimiyeti bu yapı üzerinden bölge halkına gösterdiğini düşünmektedir.⁵¹ Hâlbuki Eastmond'tan farklı olarak, bölgede kurulan İmparatorluğun Karadeniz'in çok sınırlı bir alanında sadece görünüşte bir Bizans devleti olduğunu iddia etmekteyiz. Ayasofya üzerine yaptığı çalışmasında Eastmond, XIII. yüzyılda tam tersi olduğunu ve Anadolu motiflerinin sadece Bizans bedenini süslediğini iddia etmektedir. Ayasofya ve Panaretos ile geleneksel imparatorluk ideolojisinin ifadesi olan gerek görsel imgeler gerekse de sözlü formüller aracılığıyla Trabzon halkına muhtemelen I. Manuel'in Tanrı tarafından atanmış evrensel Roma imparatoru, Hristiyan

---

⁵¹ Eastmond 2004, s. 153.

İktidarın Meşruiyeti: Trabzon İmparatorluğu'nun Toplumsal Kökenleri Üzerine Bir Değerlendirme

dünyasının yüce önderi olduğunun tekrar beyan edilmesi ve ailesinin hanedanlık meşruiyetinin ve otoritesinin teyit edilmesi amacını taşıyordu.⁵²

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere, XIII. yüzyılda yeni bir Bizans kimliği tanımlaması yapmamız gerekir. Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos kendisini “dindar imparator ve Romalıların autokratoru” olarak görüyor ve bu unvanları kullanıyordu. Yönetim şeklini ve yaptıklarını dikkate alarak bu iddiasını somutlaştırmayı nasıl başardığını incelemek gerekir. Bunu yapmak için ortaya çıkan yeni imparatorluk kavramının açıklanması ve kesinleştirilmesi önemlidir. Anthony Bryer 1969’da yazdığı bir makalede,⁵³ modern saldırılara⁵⁴ karşı, Trabzon İmparatorlarının Grekler ve Lazlar arasında Konstantinopolisli görünümelerini kusursuz biçimde devam ettirme konusunda kaygılı olduklarını iddia ettiğinde, Trabzon İmparatorluğu’nun ilk savunmasını yapmıştır. İmparatorluk için bu savunma muhtemelen sorunu karşı tarafa, oldukça uzağa itmiştir. Ayasofya kanıtı, Trabzon imparatorlarının iddialarının hiçbir şekilde kusursuz Konstantinopolisli olmadıklarını ortaya koymaktadır. Bu durumda kendilerini katışıksız, saf bir Bizans kimliği üzerinden tanımlayamazlardı.

⁵² Bu durum XIV. yüzyılın başlarında Bizans İmparatoru II. Manuel ile benzerlik göstermektedir.

⁵³ Bryer 1969, s. 270.

⁵⁴ Batıda Perigord’lu Julien Bordier ile başlayan Fallmerayer ile sistematik hale gelen ve günümüze kadar ulaşan birçok çalışmaların hemen hemen ortak özelliği Trabzon kentidir. Bu kentte bulmayı umdukları, bir Bizans şehri ve 257 yıl İmparatorluğun doğu ucunda ayakta kalan Bizans Uygarlığının kalıntılarıydı. G. Finlay’in, 1851 yılında yazdığı “History of Greece=Yunanistan Tarihi” adlı kitabında Trabzon İmparatorluğu’nu küçümseyici şu ifadeler yer alır: “*Bu Yunan Devletinin tarihini sonlandırırken, varlığının insan ırkına herhangi bir yararı olup olmadığını sormadan edemiyoruz. Bütün bu tarih, geçmişle geleceği birbirine bağlayan olaylar seli içinde sadece bir girdap gibi görünmektedir. Bu akıntının fırtınalı çalkantısı, hayatın sularının tek bir damlasına bile berraklık katmamıştır.*” (Finlay 1851, s. 496-497). “Trabzon İmparatorluğu’nun ihtişamı sadece romantizmde var.” (Finlay 1851, s. 308). Trabzon İmparatorluğu tarihi çalışmalarının bir diğer önemli ismi W. Miller ise “Ortaçağ Trabzon İmparatorluğu, tarihin tuhafıklarından biridir.” (Miller 1926, s. 7.) demesine rağmen, bugün Trabzon İmparatorluğu hakkında yapılan bilimsel araştırmaların hiç de azımsanmayacak bir yekûna ulaştığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Aslında batılı araştırmacıları Trabzon’a çeken cazibe; bu imparatorluğun sadece politik sürtüşmeleri ve saray skandalları değildi. Başkentte inşa edilmiş binalar, resimler, el yazmaları ve metal işçiliğinde gözle görünür bir biçim kazanan, canlı ve benzersiz bir kültüre sahip olması kenti çekim merkezi haline getirmiştir. Ayrıca Trabzon İmparatorlarının hem imparatorluk sınırları içerisinde hem de Bizans dünyasının daha uzak köşelerinde büyük eserler ve sanat eserleri yaptırmış olmaları kentin XIII-XV. yüzyıllarının tarihine olan merakı arttırmıştır. Avrupa ve Asya’dan gelen kültürlerin buluşma noktasında ve zengin bir entelektüel hayata da sahip olması, kent tarihinin araştırılmasını cazip hale getirmiştir. Batılı araştırmacılar için Trabzon İmparatorluğu biraz da romantik bir antika merakı ile başlamış ve daha sonra bilimsel bir temele oturmuştur. Fakat bu romantizmden Anthony A. M. Bryer’in öncü çalışmalarına kadar tam olarak kurtulabildiklerini söyleyebilmek zor gözükmektedir. Bryer öncesi çalışmaların ortak noktası Bizans bakiyesi bir hanedanının tarihini araştırma şeklindedir.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi oldukça kozmopolit bir yapıya sahip olan İmparatorluğun nüfusu ile oldukça fazla yabancılaşacaklarından bunu göze alamazlardı. Ayrıca şehirde bulunan esnaf Konstantinopolis tecrübesinden mahrumdu. Ortaya koyulan eserlerden mimarların ve sanatçıların yetenekleri ve eğitimleri sayesinde, Bizans kimliğini burada tekrar canlandırabilecek durumda olduklarını tahmin edebiliriz. Bunun yerine, Bizans ve Konstantinopolis (veya en azından Konstantinopolis fikri) yeni imparatorluğun ihtiyaçlarını ve kabiliyetlerini karşılamak için dikkatlice yeniden tasarlandı. Trabzon bir Bizans devletiydi fakat tam anlamıyla onun bir özeti değildi. Bizans asla bütüncül olmamıştır ve bu şekilde düşünmek yanıltıcıdır. Klasik bir başlangıç noktası olarak Konstantinopolis'in 330 yılında kuruluşunu alırsak Bizans Devletinin, ortaya çıkışından itibaren on bir yüzyıl boyunca değişen boyutunu ve biçimini kavramak oldukça güçtür. Bizans imparatorları yüzyıllar boyunca bir süreklilik kurgusu ve görünüşte değişmeyen bir iktidar ideolojisini koruyabilmiş ve destekleyebilmişlerdir. Konstantinopolis'te kullandıkları kelimeler ve imgeler ile binalar büyük ölçüde aynı kalmıştır. İmparatorların kullandıkları unvanlar yedinci yüzyıldan itibaren değişmemiştir. İmparatorun adının yüceltilmesi, dördüncü yüzyılda inşa edilen Hipodrom'da ve altıncı yüzyılda inşa edilen Ayasofya'da gerçekleşmiştir. İmparatorluk ritüelleri, Törenler Kitabı⁵⁵ veya Büyük Kilisenin Tipikon'u gibi eserlerde derlenmiştir. Kelimelerin ve ritüellerin ardında yatan anlamlar ve binaların işlevleri sabit değildir. Aksine zamanın şartlarına göre yeniden düzenlenmiştir. Bizans fikri sürekli gelişmiş ve değişmiştir. Burada sadece değişimin hızının 1204'ten sonra arttığını ifade etmemiz gerekir. XIII. yüzyıldan itibaren Bizanslılar, çevresini kuşatan genel çöküş durumundan ciddi olarak kaygı duymaya başlamıştır. Bu endişe neticesinde, İmparatorluğun dünyayla birlikte ebediliğini öngören geleneksel Bizans anlayışı yeniden gözden geçirilerek, kendilerini tıpkı canlı bir organizma gibi, ardışık büyüme, olgunluk ve yıkım aşamalarından geçerek dünya imparatorluklarından bir tanesi olarak görmeye başlamışlardır.⁵⁶

Trabzon imparatorları, geleneksel Bizans kimliğinin temsilini Karadeniz Bölgesinde kendi şartlarına uyarlamışlardır. Bu Bizans kimliğinin dışavurumu, İznik İmparatorluğu'nunki ile büyük oranda benzerlik göstermektedir.⁵⁷ İmparatorların ilahi haklarında ve evrensel hırslarındaki temel inançlar,

⁵⁵ De Ceremoniis Aulae Byzantinae 2012.

⁵⁶ Necipoğlu 2011, s. 269.

⁵⁷ I. Theodoros Laskaris'in İznik'te kurduğu siyasi yapı, tarihçiler tarafından İznik İmparatorluğu olarak adlandırılmıştır. Başkent Konstantinopolis'in yeniden ele geçirilmesine kadar geçen 57 yıllık süre boyunca Bizans'ın tüm kurum ve geleneklerinin muhafaza edildiği bir sığınak olarak düşünülmektedir. IV. Haçlı Seferi neticesinde kurulan İznik İmparatorluğu ile Latin Krallığı arasındaki mücadele hakkında bkz. Ayönü 2015, s. 9-25; Foss 1996, s. 57-72.

imparatorluklarının ortak kökenleri olan Komnenos Konstantinopolis'inin inançlarından gelmektedir. Konstantinopolis'in Latinlerin elinde olduğu süreçte (1204-1261), İznik'teki Laskaris hanedan ailesi ile Trabzon'daki Komnenos ailesi benzer siyasi hırslara sahip olmaları son derece doğal gözükmektedir.⁵⁸ Bununla birlikte, Bizans'ın varisi olma yolundaki iddialarında bu imparatorlukların nasıl davranmaları gerektiğine ve bu iddialarını halklarına nasıl göstereceklerine dair aralarında birtakım ince farklar da vardır. İznik ve Epiros'ta olduğu gibi, Trabzon'da da Büyük Komnenos imparatorları, kendilerini yüceltmek için mümkün olan bütün yerel özellikleri kullanmışlardır. Komnenoslar; Trabzon'u, kaynaklarını ve halkın yeteneklerini ele geçirdiler ve bölgenin bütün maddi ve maddi olmayan kaynaklarını yeni imparatorluklarının amaçları ve devamı için uyarladılar. Doğu Anadolu'daki bölgesel geleneklerin belirgin doğası, Trabzon örneğinde görüldüğü üzere, bu yerel özelliklerin daha batıdaki imparatorluklara nazaran daha kolay kabul görmesini mümkün kılıyordu.

Trabzon İmparatoru I. Manuel'in Ayasofya'yı inşa ettirmesiyle ve III. Aleksios'un Mikhael Panaretos'a bir Kronik kaleme aldırmasıyla vurgulanan ideolojik iddialar, Komnenoslar döneminde resmî ideoloji ile gerçeklik arasındaki ayrılığın iki tipik örneğini oluşturmaktadır. Bu durum, Trabzon imparatorlarının baştan beri bölgede güçlerinin azaldığının farkında olduklarını göstermektedir. Fakat imparatorluk geleneklerini her zaman sürdürmeye çalışarak otoritelerini korumaya çalışmışlardır. İmparatorluğun toprakları sürekli azalırken siyaset ve ekonomisi de buna paralel olarak zayıflamıştır. Dış tehditler ve iç çekişmelerin sürekli baskısı altında bölgede varlıklarını devam ettirmeye çalışan Trabzon Komnenosları, öykündükleri şanlı Bizans geçmişlerinin sadece bir gölgesi olabilmişlerdir. Bu gerçekliğin farkında olan Trabzon imparatorları, yabancıların (özellikle Selçukluların, Moğolların ve kendilerini kuşatan Türkmen beyliklerin) kendi iç işlerine karışmalarını engellemede başarılı oldukları söylenebilir. Mevcut koşullar altında Trabzon İmparatorluğu Bizans yüksek standartlarını bölgede tesis etmeyi başaramadıysa da durmaksızın sınırları ötesindeki toplumlar ve devletlerle evlilik

---

⁵⁸ Aynı durum XIV. yüzyılda, Konstantinopolis'te darp edilen sikkelerde görülebilir. Sadece Politikon (ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ) yazan sikkelerin bir yüzünde kale ya da müstahkem kent imajı diğer yüzünde haç bulunmaktadır. Sikkelyi tezyin eden müstahkem kent imajı, spesifik bir imparatorun silüetinin ya da yazıtının olmaması "kent" ya da "devlet" yazması politikon'u Bizans erken dönem sikkelerinden farklı kılmaktadır. Oldukça iyi tahkim edilmiş surlara sahip Geç dönem Bizans şehirlerinden biri olan Trabzon da oldukça güçlü surlara sahipti. (Akışık 2011, s. 1-2). Yukarıda bahsettiğimiz politikalarına ilâveten bu kent kimliğinin ön plana çıkmasıyla Trabzon İmparatorluğu, bir kent devleti olarak varlığını 1461 yılına kadar devam ettirmeyi başaramıştır.

ittifaklarından ticari münasebetlere varan çeşitlilikte haberleşmeyi sürdürmüştür. Bölgede hâkimiyet kurdukları iki buçuk asır boyunca Hıristiyan olan ve olmayan komşularıyla karşılıklı yoğun ilişkiler yaşamıştır. Trabzon İmparatorluğu, sınırları küçüldükçe dış dünya ile etkileşimini daha da kuvvetlendirmiştir. Dış politikasında işe yarayan bu temaslar sayesinde hem bölgedeki siyasi yapılarla ilişkilerini kuvvetlendirmiş hem de meşru zeminlerinin devam etmesini sağlamıştır. Bütün bu politikalarının neticesinde kökenlerinin dayandığı Konstantinopolis merkezli batılı kimliklerini ve egemenlik kurdukları Karadeniz kimliklerini gerektiği zaman gerektiği şekilde kullanmayı başararak çok da aşına olmadıkları bir bölgede 257 yıl siyasi hâkimiyetlerini devam ettirmeyi başarmışlardır. “Trabzon İmparatorluğu tarihsel bir rastlantının sonucu değildir.”

KAYNAKLAR

- Akışık 2011 Aslıhan Akışık, "Praising A City: Nicaea, Trebizond, and Thessalonike", *Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları*, C. 36, s. 1-25.
- Akışık-Karakullukçu 2016 Aslıhan Akışık-Karakullukçu, "The Empire of Trebizond in The World-Trade System: Economy and Culture", *Trade in Byzantium, Papers From The Third International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*, Ed. Paul Magdalino-Nevra Necipoğlu, İstanbul, s. 323-336.
- Angold 1974 Michael Angold, *A Byzantine Government in Exile Government and Society Under the Laskarids of Nicaea (1204-1261)*, Oxford.
- Angold 1995 Michael Angold, *Church and Society in Byzantium under the Comneni 1081-1261*, Cambridge.
- Asp-Talwar 2016 Annika Asp-Talwar, "Mikhail Panaretos'un Vakayinamesi", *Bizans'ın Öteki İmparatorluğu: Trabzon*, Editör: Antony Eastmond, çev. Egemen Demircioğlu-Yiğit Adam, İstanbul, s. 175-215.
- Ayönü 2008 Yusuf Ayönü, "Türkiye Selçuklu Devleti ile Trabzon İmparatorluğu Arasında Karadeniz Bölgesindeki Hâkimiyet Mücadeleleri (1204/1243)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXIII, S. 1, s. 15-35.
- Ayönü 2015 Yusuf Ayönü, "IV. Haçlı Seferi'nin Ardından Batı Anadolu'da Mücadele Eden İki Rakip: İstanbul Latin Krallığı ve İznik İmparatorluğu", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırma Dergisi*, Sayı:1/1, s. 9-25.
- Bardashova 2016 Tanja Bardashova, "Imperial Coronation in the Empire of Trebizond (1204-1461)", *23rd International Congress of Byzantine Studies Belgrade*, 22-27 August 2016, s. 3-33.
- Bryer 1967 Anthony Bryer, *The Society and Institutions of the Empire of Trebizond*, C. II, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Oxford.
- Bryer 1969 Anthony A. M. Bryer, "The Church of Hagia Sophia in Trebizond", *Apollo* 89, s. 268-274.
- Bryer 1970 Anthony A. M. Bryer, "A Byzantine Family: The Gabrades c. 979-c. 1653", *Historical Journal*, 12, s. 164-187.
- Bryer 1973 Anthony A. M. Bryer, "The Fate of George Komnenos, Ruler of Trebizond (1266-1280)", *Byzantinische Zeitschrift*, 66, s.332-350.
- Bryer 1980 Anthony A. M. Bryer, "Greeks and Türkmens: The Pontic Exception", *Dumbarton Oaks Papers*, 29 (1975) Variorum Reprints, Londra, s. 113-151; Tercüme: Anthony A. M. Bryer,

- “Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, çev. M. Sibel Dinçel-Murat Keçiş, Yıl:8, Sayı: 16 (Bahar 2014), s. 177-232.
- Bryer ve diğerleri 1975 Anthony A. M. Bryer-St. Fassoulakis-David M. Nicol, “A Byzantine Family: The Gabrades. An Additional Note”, *Byzantinoslavica XXXVI*, Prag, s. 38-45.
- Bryer ve diğerleri 2003 A. A. M. Bryer-A. Dunn-J. Nesbitt, Theodore Gabras, “Duke of Chaldia and the Gabrades: Portraits, Sites and Seals”, *Byzantium, State and Society: In Memory of Nikos Oikonomides*, ed. A. A. Avramea, A. Laiou ve E. Chrysos, Atina, s. 51-70.
- Burney ve Lang 1971 C. Burney - D. M. Lang, *The Peoples of the Hills. Ancient Ararat and the Caucasus*, London.
- Cahen 1971 Claude Cahen, “Questions d’Histoire de la province de Kastamonu au XIII siècle”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 3, s.145-158.
- De Ceremoniis 2012 *De Ceremoniis Aulae Byzantinae*, Libri Duo Volume I Constantine VII Porphyrogenitus (Emperor of East), Nabu Press.
- Eastmond 2004 Antony Eastmond, *Art and Identity in Thirteenth-Century Byzantium Hagia Sophia and The Empire of Trebizond*, Aldershot.
- Feldman 2018 Alex M. Feldman, “Local families, local allegiances: sigillography and autonomy in the eleventh-twelfth century Black Sea”, *Byzantine and Modern Greek Studies*, 42-2, s. 202-218.
- Finlay 1851 G. Finlay, *The History of Greece from its Conquest by the Crusaders to its Conquest by the Turks and of the Empire of Trebizond 1204-1461*, Edinburgh ve Londra, Blackwood.
- Foss 1996 Clive Foss, *Nicea: A Byzantine Capital and its Praises*, Brookline, Massachusetts.
- Honigman 1970 Ernst Honigman, *Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı*, çev. Fikret İşıltan, İstanbul.
- Intagliata 2019 Emanuelle E. Intagliata, “Geç Antik Çağ’da Tzanika’nın (Kuzeydoğu Anadolu) Sınır Savunma Sistemine İlişkin Notlar”, *Belleten*, C. LXXXIII, S. 297, s. 427-439.
- İbn Bibi 1996 İbn Bibi, *El-Evamirü’l-Ala’iye Fi’l-Umuri’l-Ala’iye (Selçuknâme)*, C. I, çev. Mürsel Öztürk, Ankara.
- İbnü’l-Esir 1987 İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, C. XII, Çev. Abdülkerim Özeydin - Ahmet Ağırakça, İstanbul.
- Jean de Joinville 2001 Jean de Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, çev. Cüneyt Kanat, Ankara.
- Karakatsanis 1997 A. A. Karakatsanis, ed., *Treasures of Mount Athos*, Selanik.

İktidarın Meşruiyeti: Trabzon İmparatorluğu'nun Toplumsal Kökenleri Üzerine Bir Değerlendirme

- Keçiş 2009 Murat Keçiş, “Trabzon İmparatorluğu'nun Kuruluşunda Çevreyle Olan İlişkileri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXVIII, S. 46, s. 143-162.
- Keçiş 2012 Murat Keçiş, “Türkiye Selçuklularının 1223 Yılında Trabzon Üzerine Düzenledikleri Sefer Hakkında Yeni Bir Kaynak ve Bazı Yeni Bilgiler”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 28, s. 40-55.
- Keçiş 2016 Murat Keçiş, “Trabzon İmparatoru III. Aleksios'un Khrysoboullouslarına Göre Venediklilerin Trabzon Ticareti Hakkında Gözlemler”, *Trade in Byzantium, Papers From The Third International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*, Ed. Paul Magdalino-Nevra Necipoğlu, İstanbul, s. 337-358.
- Kennedy 2019 Scott Kennedy, *Two Works on Trebizond: Michael Panaretos, Bessarion*, Harvard University Press..
- Khoniatas 1835 Niketas Khoniatas, *Historia*, ed. I. Bekker, Bonnae; Nicetae Choniatae, *Historia*, Editor: Jan-Louis van Dieten, Berlin; Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret Işıltan, Ankara; Niketas Khoniates'in *Historia'sı (1195-1206) İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, çev. Işın Demirkent, İstanbul.
- Kostantino Porfirogenito 1952 Kostantino Porfirogenito, *De Thematibus*, ed. A. Pertusi, Vatikan City.
- Kurşanskis 1977 Michel Kurşanskis, “L'Empire de Trébizonde et La Géorgie”, *Revue des Études Byzantines*, 35 (1977), s. 237-256; Tercüme: Michel Kurşanskis, “Trabzon İmparatorluğu ve Gürcistan”, çev. Murat Keçiş, *Belleten*, Cilt: LXXIV, Sayı: 271, s. 905-925.
- Macrides 2002 Juliana Ruth Macrides, “The Thirteenth Century in Byzantine Historical Writing”, C. Dendrinou, J. Harris, E. Harvalia-Crook, J. Herrin, ed. Porphyrogenito: *Essays on History and Literature of Byzantium and the Latin East in Honour of Julian Chrysostomides*, Londra.
- Miller 1926 W. Miller, *Trebizond, The Last Greek Empire*, Londra, 1926
- Moravcsik 1958 Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica*, C. I, Berlin.
- Necipoğlu 2011 Nevra Necipoğlu, “Geç Bizans Döneminde İmparatorluk ve İmparatorluk İdeolojisi: Gelenek, Dönüşüm ve Yenilik”, *Kariye Camii Yeniden*, Editörler: Holger A. Klein, Robert G. Ousterhout, Brigitte Pitarakis, İstanbul.
- Oikonomides 1968 N. Oikonomides (ed.), *Actes de Dionysiou*, Archives de L'Athos: 4 Atina.

- Pachymérés 1984 Georges Pachymérés, *Relations Historiques*, II. Livres IV-VI, Édition et Notes par Albert Failler, Traduction Française par Vitalien Laurent, Paris.
- Parcharides 1879 I. Parcharides, “Στατιστική τῆς επαρχίας Οφεως τοῦ νομοῦ Τραπεζούντος”, *Παρνασσός*, 3, s. 224-232.
- Peacock 2007 Andrew C. S. Peacock, “Black Sea trade and the Islamic world down to the Mongol period”, *The Black Sea Past, Present and Future*, British Institute at Ankara, İstanbul Technical University, (İstanbul 14-16 October 2004), s. 65-72.
- Pegolotti 1970 F. B. Pegolotti, *La pratica della Mercatura*, Ed. A. Evans, Cambridge, MA.
- Pero Tafur Seyahatnamesi* 2016 *Pero Tafur Seyahatnamesi, 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438, Çeviri, Önsöz, Notlar*: Hakan Kılınç, İstanbul.
- Rosenqvist 1996 Jan Olof Rosenqvist, *The Hagiographic Dossier of St Eugenios of Trebizond in Codex Athous Dionysiou 154, A Critical Edition with Introduction, Translation, Commentary and Indexes*, Uppsala.
- Shukurov 2016 Rustam Shukurov, *The Byzantine Turks 1204-1461*, Brill.
- Shukurov 2017 Rustam Shukurov, “Turkic Elites in Constantinople and Trebizond in 1261-1453 Some Comparative Notes”, *Élites chrétiennes et formes du pouvoir. (XIIIe-XVe siècle)*, Paris, s. 193-204
- Simon de Saint Quentin 2006 Simon de Saint Quentin, *Bir Keşif’in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, çev. Erendiz Özbayoğlu, Alanya.
- Skylitzes 1973 Ioannes Skylitzes, *Ioannis Skylitzae Synopsis Historiarum*, ed. H. Thurn, Berlin; (İngilizce Çevirisi: J. Wortley, *John Skylitzes, A synopsis of Byzantine history: 811-1057*, Cambridge 2010).
- Talbot 1991 Alice-Mary Talbot, “Panaretos, Michael”, Ed. Alexander P. Kazhdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C. III, Oxford, s. 1569-1570.
- Toumanoff 1940 C. Toumanoff, “On the Relationship between the Founder of Trebizond and the Georgian Queen Thamar”, *Speculum* 15, s. 299-312, (tercümesi; Cyril Toumanoff, “Gürcü Kraliçesi Thamar ve Trabzon İmparatorluğu’nun Kurucusu Arasındaki İlişki Üzerine”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 22, s. 251-268.)
- Toumanoff 1966 C. Toumanoff, “Armenia and Georgia”, *Cambridge Medieval History*, IV, s. 624.

İktidarın Meşruiyeti: Trabzon İmparatorluğu'nun Toplumsal Kökenleri Üzerine Bir Değerlendirme

- Van Tricht 2017 Filip Van Tricht, "Claiming the Basileia ton Rhomaion: A Latin Imperial Dynasty in Byzantium (1204-1261)", *The Medieval History Journal*, 20-2, s. 248-287.
- Vasiliev 1936 Alexander Aleandrovich Vasiliev, "The Foundation of the Empire of Trebizond (1204-1222)", *Speculum*, 11, Issue 1, s. 3-37; Tercümesi: Alexander Aleandrovich Vasiliev, "Trabzon İmparatorluğu'nun Kuruluşu (1204-1222)", çev. Murat Keçiş-Murat Hanar, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 25 (Bahar 2018), s. 263-296.
- Vasiliev 1941 Alexander Aleandrovich Vasiliev, "The Empire of Trebizond in history and Literature", *Byzantion*, XV/I (1940-1941), s. 316-377; Tercümesi: Alexander Aleandrovich Vasiliev, "Tarih ve Edebiyatta Trabzon İmparatorluğu", Çev. Murat Keçiş-Zeynep İnan Aliyazıcıoğlu. (*Karadeniz İncelemeleri Dergisi*'nde 2020 yılı içerisinde yayımlanacaktır.)
- Williams 2006 Kelsey Jackson Williams, "A Genealogy of The Grand Komnenoi of Trebizond", *Foundations*, 2 (3), s. 171-189.

SUMMARY

Justification of Power in the Empire of Trebizond starts with the issue amongst the modern historians on the usage of the term "empire" for the aforementioned state. In this paper, it is showed that the official historian of the state Panaretos defines the rulers of the state as "emperors" and also the rulers themselves used the title of "Emperor and Autokrator of the Romans". In addition, the capital of the state, Trebizond, was a cosmopolite city, despite having mostly an Orthodox population. Therefore, the usage of the term "empire" is considered appropriate, even though there are some minor objections against the definition.

The question of how they had maintained their rule on the region has become an unresolved issue up to date. Although the Byzantine Empire had lost all their regions on Asia Minor, Empire of Trebizond had succeeded to withstand the assaults of the neighbours and to live longer. This phenomenon could not be clearly enlightened due to the scarcity and scantiness of the sources. This is also valid for the justification of the power within the administration of the Empire of Trebizond. However, other than the written ones, such as the Chronicle of Panaretos and the Hagiography of Eugenius, we have archaeological materials and architectural buildings to observe the dynamics of the state, that is, the Hagia Sophia of Trebizond and the coins.

On the other hand, there are other sources outside the sphere of influence of the state. These are mainly the written sources of the other side, Empire of Nicaea (and later on, of course, the actual Byzantine Empire) such as George Akropolites, George Pachymeres and Theodore Scutariotes. However, these sources obviously do not support the claims of their rivals and reject their titles in order not to harm the authority of their own state. Nevertheless, their information on the deeds of the Empire of

Trebizon gives some clues about the state's position against their rivals, such as the removal of "basileus" from titles of the emperors of Trebizond.

We see the relations of Trebizond rulers with their neighbour states and its position within the commercial web also affected the claims of them. Most importantly, their connection with Georgia was a crucial element for the foundation of the state. Without the help of Georgia, claims of the Grand Comnenoi could not have a solid cause to be materialised. Moreover, their relations with the Seljuks had a definitive effect on the political formation of the state. Lastly, being in the crossroads of some of the Eastern commercial roads the efficiency of the power of the state increased.

Although historiographers of the Nicaea and Constantinople made negative statements against them, the rulers of Trebizond presented an enthusiastic attitude to certify their claims on the title of "emperor". In order to show that, they had given special importance to imperial representation and the propaganda. They showed an effort to display the imperial image on the architectural works. Besides that, they copied some of the traditional ceremonies of the Byzantine Empire. However, they did not make the carbon copy of the Byzantine traditions but did implement the local characteristics to the imperial customs. Empire of Trebizond was a Byzantine state, however, was not fully Byzantine. It was far from Constantinople and had to mix the cosmopolite elements of their region. The emperors of Trebizond adapted the traditional Byzantine identity to their conditions. They used local features to glorify themselves.

The ideological claims which were emphasized with the construction of Hagia Sophia by Manuel I and the Chronicle of Michael Panaretos, written by the request of Alexius III, constitute two typical examples of the separation of the official ideology and the reality. This shows that the emperors of Trebizond were aware of the situation that their state's power was decreasing. However, they had always tried to protect their authority by maintaining imperial traditions. The lands of the Empire continuously diminished and because of that, they could only become a shadow of their glorious Byzantine past. While their borders were getting smaller, they had increased their international connections. With that, they had solidified their relations with the political structures of the region and maintained their legitimate foundations. By using their Byzantine and the Black Sea roots, they succeeded to continue their rule for 257 years in a distant region.